

УДК 332.28

*О. М. Могильний,
д. е. н, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки,
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ*

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРЕНДНИХ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: ПОЛІТЕКОНОМІЧНИЙ ПІДХІД

*О. М. Mogylnyj,
Doctor of Economics, Professor in the Department of Theoretical and Applied Economics at
Ukrainian State Employment Service Training Institute, Kyiv*

STATE REGULATION OF RENTAL LAND RELATIONS: POLITICAL ECONOMY'S APPROACH

Розкрито особливості формування правового й організаційно-економічного механізму державного регулювання орендних земельних відносин у сільському господарстві за останні 20 років трансформацій приватного аграрного сектора України. Проаналізовано сучасний стан нормативно-правового регулювання орендних земельних відносин та розкрито законодавчі новації у цій сфері. Висвітлено окремі результати соціологічних досліджень щодо обігу земель сільськогосподарського призначення. Опрацьовано рекомендації, спрямовані на удосконалення системи державного регулювання орендних відносин з метою радикального підвищення добробуту власників земельних паїв, диверсифікації доходів сільських домогосподарств та збалансованого розвитку сільських територій.

The peculiarities of formation of legal and organizational-economic mechanism of state regulation of leased land relations in agriculture for the last 20 years of transformations of the private agricultural sector of Ukraine have been revealed. The current state of legal regulation of leased land relations is analyzed and legislative innovations in this area are disclosed. The separate results of sociological researches concerning the circulation of agricultural land are presented. Recommendations aimed at improving the system of state regulation of lease relations with the purpose of radical increase of the welfare of owners of land shares, diversification of incomes of rural households and balanced development of rural territories were worked out.

Ключові слова: *державне регулювання, земельні паї, оренда земельних ділянок, емфітевзис, ринок сільськогосподарських земель, доходи особистих селянських господарств, збалансований розвиток сільських територій.*

Key words: *state regulation, land parcels, land lease, emphyteusis, agricultural land market, income of individual peasant farms, balanced development of rural territories.*

Постановка проблеми. Питання оренди земель сільськогосподарського призначення та невинуватено тривалого мораторію (18 років) на продаж земельних часток (паїв) селянами, що отримали їх будучи членами реформованих колективних підприємств, набули політико-економічної гостроти. Серед численних аргументів на користь уведення регульованого ринкового обігу земель є необгрунтовано низька орендна плата за найцінніші чорноземи, порівняно з іншими розвиненими країнами; сприятливе середовище для подальшого нарощування так званих «земельних банків» агрохолдингами; поширення земельного рейдерства, різноманітні схеми тінізації орендно-земельних відносин з метою оптимізації податкових платежів орендодавцями тощо.

На переконання окремих експертів з питань земельних відносин, запровадження інституту емфітевзису (право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб), механізм набуття та реалізації якого регулюється Земельним кодексом України (стаття 102¹) та главою 33 Цивільного кодексу України (ст. 407–412) є своєрідним «троянським конем» земельного законодавства в умовах дії мораторію. Оскільки може призвести до ринку земель сільськогосподарського призначення за суто українським ноу-хау: коли продавати буде нічого, через те, що крупні землекористувачі де-факто уже стануть їх номінальними власниками. У подальшому через підставних фізичних осіб основними учасниками ринку земель можуть стати юридичні особи, переважно зі змішаним капіталом різного походження, а торги відбуватимуться не земельними паями (частками), а десятками тисяч гектарів земель, орендованих нині агрохолдингами.

Тим більше, що тіньові оборудки і цілком «законні» схеми періоду трансформації централізовано-планової економіки України вже напрацьовано. Адже щось подібне вже відбулося через майнові приватизаційні сертифікати громадян, які ніби то стали співвласниками 50-мільйонної частки національного багатства країни, створеного попередніми поколіннями – фабрик, заводів, критично важливої соціальної та виробничої інфраструктури (електоро-, водо-, газопостачання). Нині шляхом приватизації колишні об'єкти загальнонародної власності опинилися в руках олігархів, які безпосередньо обіймаючи керівні державні посади, або через делегованих ними представників в усі органи влади, по-суті приймають доленосні для держави рішення, маніпулюючи суспільною свідомістю через контрольовані ними ЗМІ, особливо в частині імітації структурних реформ і поглиблення секторальних євроінтеграційних процесів.

Отже, удосконалення орендних відносин на завершальному етапі земельної реформи – це політико-економічне питання, що стосується не лише власників земельних ділянок і майбутніх покупців, а без перебільшення зачіпає інтереси усього суспільства. Адже від соціально відповідальної державно-регуляторної політики у цій сфері залежить одна з ключових позицій національної безпеки – фізична і економічна доступність продовольства для всіх категорій населення України в умовах неконтрольованого підвищення цін на соціально значущі харчові продукти та мінливості кон'юнктури сировинних аграрних ринків на європейському континенті і в глобалізованому середовищі.

Аналіз останніх наукових публікацій. Науково-методичному й практичному забезпеченню розвитку орендних земельних відносин у сільському господарстві приділяють увагу багато науковців, що свідчить про надзвичайну актуальність цього питання в умовах незавершеності земельної реформи. Серед них, зокрема, економісти-аграрії: В. Г. Андрійчук [1], А. С. Данкевич [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], Лупенко Ю.О. [3] М. Й. Малік [4], Л. Я. Новаковський [5], П. Т. Саблук, М. М. Федоров, В.Я. Месель-Веселяк [6], О.В. Ходаківська [7, 8], О. В. Шкільов [9], О. В. Шебаніна [10] та ін.

Однак, політико-економічна ситуація в сфері орендних земельних відносин постійно змінюється. Напрацювання суперечливих проектів нормативно-правових актів та пропонування відверто лобістських моделей «запуску» і функціонування ринкового обігу земельних ділянок, які перебувають в оренді господарюючих суб'єктів різних форм власності та господарювання, вимагають суттєвого удосконалення державно-регуляторних відносин щодо оренди сільськогосподарських земель, які враховуватимуть соціально-економічний стан орендодавців – членів сільських домогосподарств, продуктивної їх зайнятості, конкурентні можливості розвитку малих і середніх підприємств щодо збереження наявних та розширення орендованих земельноділянок, порівняно з агрохолдингами, а також можливі наслідки трансакцій із землею для збалансованого розвитку сільських територій.

Метою статті є розкриття особливостей становлення державно-регуляторних відносин у сфері оренди земельних часток (паїв) та їх удосконалення в умовах можливого відкриття ринкового обігу сільськогосподарських угідь.

Методи дослідження опираються на закони діалектики, закономірності і принципи здійснення аграрних реформ, інституційні зміни в сфері земельних відносин, соціологічні опитування щодо радикальних ринкових перетворень на селі та їх вплив на стан домогосподарств, аналітичну статистику та інші.

Основні результати дослідження. Один з етапів аграрної реформи (1997–1999 рр.) позначився спадом показників розвитку сільського господарства, що зумовив його перехід із системної кризи до депресивного стану. Процес передачі земель із державної в колективну власність з подальшим її паюванням, створив ілюзію завершення земельної реформи і масової реструктуризації колективних підприємств. Видимість реформ влаштувала керівників КСП і відкритих акціонерних товариств, створених шляхом приватизації радгоспів та інших державних підприємств. Проте вона не влаштувала самих селян. За інформацією Мінагрополітики України, 55 тис. звернень громадян стосувалися порушення їхніх прав на землю і майно. Державі необхідно було негайно врегулювати відносини оренди земельних часток (паїв), інших земельних ділянок, у т. ч. надати можливість здавати в оренду земельні наділи кільком особам, що мали відповідні земельні сертифікати тощо.

З метою зняття соціально-політичної напруги на селі Законом України «Про оренду землі» від 06 жовтня 1998 року № 161 запроваджено оренду земельних ділянок, яка була заборонена в Радянському Союзі ще з 1937 року. Майже одночасно, Указом Президента України від 15 грудня 1998 року №1353 «Про гарантування економічних інтересів та поліпшення соціального забезпечення селян-пенсіонерів, які мають право на земельну частку (пай)» встановлено розмір орендної плати – не менше 0,5% вартості земельної частки (паю). Згодом відповідними змінами її було збільшено утричі – до 1,5%, а указом від 19 серпня 2008 року №725 «Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)», мінімальний розмір орендної плати було рекомендовано збільшити до 3%. Оскільки селянські земельні сертифікати на частку (пай), як правило, знаходилися у сейфах керівників формально розпайованих колективних підприємств, це викликало їх спротив і невдоволення, звернення в суди різних інстанцій.

Нині орендні відносини регулюються Законом України від 6 жовтня 1998 року №161 «Про оренду землі», Земельним та Цивільним кодексами України, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими

відповідно до них, а також договором оренди землі. За 20 років практики застосування норм Закону «Про оренду землі» 33 актами законодавства до нього було внесено десятки поправок, змін і доповнень. Найбільш значимими з позиції захисту інтересів селян – орендодавців і орендарів земельних часток (паїв) стали наступні:

у договорі оренди залишено три (замість 11) істотних умов, а саме : 1) об'єкт оренди (кадастровий номер, місце розташування та розмір земельної ділянки); 2) строк дії договору оренди; 3) орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, способу та умов розрахунків, строків, порядку її внесення і перегляду та відповідальності за її несплату (ст. 15);

при передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, ОСГ строк дії договору оренди обмежено 50 роками, при цьому він не може бути меншим як 7 років, а для меліорованих земель та земельних ділянок на яких проводиться гідротехнічна меліорація – 10 років. Інші строки, за згодою сторін, можуть встановлюватися в межах гірничого відводу, наданого для розробки родовища нафти або газу та будівництва інших об'єктів (ст. 19);

якщо строк дії договору оренди земельної ділянки закінчився у день або після смерті орендодавця, то до моменту державної реєстрації права власності на земельну ділянку за новим власником (спадкоємцем), такий договір вважається продовженим (поновленим) (ст. 19);

розмір, умови і строки внесення орендної плати за землю встановлюються за згодою сторін у договорі оренди (крім строків внесення орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, які встановлюються відповідно до Податкового кодексу України (ст. 21);

орендна плата справляється у грошовій формі. Хоча за згодою сторін може здійснюватися також у натуральній формі за ринковими цінами на дату внесення орендної плати (ст. 22);

орендар має право вимагати відповідного зменшення орендної плати в разі, якщо стан орендованої земельної ділянки погіршився не з його вини (ст. 23).

Постановою Кабінету Міністрів від 3 березня 2004 р №220 було затверджено Типовий договір оренди землі, з відповідними змінами, внесеними Урядом від 13 грудня 2006 року №1724, від Звересня 2008 року № 780, від 23 листопада 2016 року № 843 та від 22 листопада 2017 року № 890.

Численні зміни і доповнення до аналізованого Закону, Земельного та Цивільного кодексів України, демонструють активність впливу різноманітних груп інтересів на систему орендних відносин, що заслуговує на політекономічний аналіз, як з точки зору гармонізації інтересів орендодавців і орендарів, так і впливу на стабільність розвитку малих і середніх підприємств аграрного сектора і пов'язану з ним збалансованість розвитку сільських територій України.

Таблиця.

Орендні земельні відносини за результатами соціологічних опитувань власників земельних паїв, %

Суб'єкт господарювання	2000 р.	2017 р.	2017 р. до 2000 р, +/- в.п.
Сучасний стан використання земельних паїв			
Передано в оренду: сільськогосподарському підприємству, в якому отримано пай (або його правонаступнику)	35	57,2 в т.ч. частково 4,9	+22,2
фермеру, або іншій приватній особі	10	16	+6
Приєднано до ОСГ	13	11,1	- 2,9
Перспективи використання земельного паю			
Заснувати фермерське господарство	6	6,9	+0,9
Продати земельний пай	6	10,4	+4,4
Залишити у своєму господарстві	10	14,0	+4,0
Організувати нове підприємство, об'єднавшись з іншими власниками	2	–	–
Передати у спадок	–	23,5	–
Не визначились	18	1,3	–
Змінити цільове призначення	–	1,9	–

Джерела: за 2000 р. – результати соціологічного дослідження, проведеного Центром соціальних експертиз і прогнозів Інституту соціології НАН України у квітні – травні [11, с.215–216]; за 2017 р. – результати опитування щодо моделей обігу земель сільськогосподарського призначення, проведеного й узагальненого ННЦ ІАЕ за участі наукових установ НААН України в лютому – травні 2017 р.[3, С.19, 23]

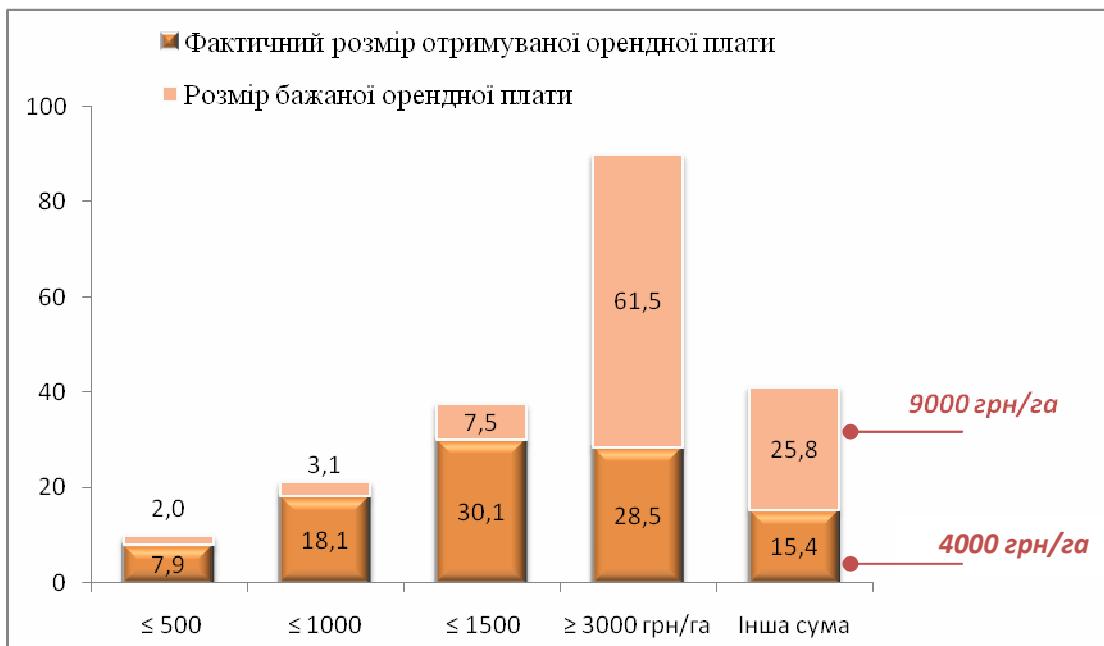
Результати опитування селян – власників земельних паїв з інтервалом у 17 років, проведених науково-дослідними установами НАН України (2000 р.) і НААН України (2017 р.) показують, що за деякими відповідями орендодавців ситуація мало змінилася (табл.). Особливо несподіваними були відповіді респондентів щодо планів продажі землі або сертифіката, який давав право на земельний пай – 6% і 10,4% відповідно. Всього на 4,4 в.п. більше, порівняно з 2000 роком. Це має засмутити заангажованих лобістів негайного «запуску» ринку земель сільськогосподарського призначення. Оскільки у 2017 р. це питання було штучно заповлізоване дискусіями на всіх телеканалах, інших електронних ЗМІ під гаслом «Селянин, продай землю і станеш багатим!». Кожен 10-й з числа опитаних залишив пай у своєму господарстві, але з однією

відмінністю у 2017 р. – 4,6% для часткового використання, а 11,1% приєднали до ОСГ, хоча це менше на 2,9 в.п. відповідей проти 2000 р. Проте це доволі оптимістичні передумови для створення сімейних фермерських господарств. Маємо визнати, що такий результат отримано всупереч, а не завдяки державній підтримці ОСГ. Перифразуючи відомий афоризм Марка Твена селяни для самі для себе вирішили: «Не продавати землю – оскільки її більше не виробляють!».

Водночас відбулися й суттєві трансформації в системі відносин оренди земельних паїв. По-перше, передано в оренду сільськогосподарському підприємству (де отримано пай або його правонаступнику) у 2017 р. на 22,2 в.п. більше порівняно з 2000 р. Можна припустити, що значна частина з них входять до складу агрохолдингів, які пропонують вищу орендну плату і станом на початок 2017 р. контролюють майже 15% усіх сільськогосподарських угідь країни. За даними УкрАгроКонсалт, Кернел и Укрлендфармінг увійшли в топ-20 найбільших агрокомпаній світу, а NSH Capital, який майже рівномірно розподілив свої землі в Росії й Україні – пробився в першу десятку лідерів із 800 тис. га. На ці ж міркування налаштовує і збільшення на 6% орендарів серед фермерських господарств, чи інших приватних осіб. За даними Держстату України, 33,7 тис. фермерських господарств мають у землекористуванні всього 4,4 млн. га, що становить 9,4% . По-друге, викликає занепокоєння, що й через 22 роки після завершення паювання сільськогосподарських підприємств і отримання відповідних державних актів, 5,6% опитаних не використовують їх, змінили цільове призначення, або дали інші відповіді.

Під час реформування 6,9 млн селян отримали у власність земельні паї із реформованих колективних сільськогосподарських підприємств, радгоспів та інших державних підприємств, майнові комплекси яких підлягали приватизації. За даними Держгеокадастру, у середньому в Україні розмір такого паю становить 4 га, а всього було розпайовано 27,5 млн га сільськогосподарських угідь, із яких близько 60% здається в оренду. Середній розмір орендної плати в Україні знаходиться в межах 1369 грн/га. Таким чином, за весь земельний пай власники отримують близько 5476 грн, або 2051 грн в середньому на одного члена сільського домогосподарства (ДГ) за весь рік (5476 грн : 2,67 особи). Нагадаємо, що це становить лише 56% мінімальної заробітної плати і майже дорівнює мінімальному прожитковому мінімуму на місяць, встановлених з початку цього року.

За даними результатів опитування¹, лише 25,8% респондентів задоволені її розміром. Три тис. грн і більше в розрахунку на один гектар, переданих в оренду земельних угідь, отримує майже 44% респондентів. У середньому, на їх думку, вона має складати 9 тис. грн/га, що відповідає європейській практиці (рис).

Рис. Розмір орендної плати, який отримують власники земельних паїв та розмір орендної плати, який би вони хотіли мати, %

Джерело: дослідження ННЦ «Інститут аграрної економіки» [3, с.20 – 21]

Маємо також зважати, що на грошову форму розрахунку за орендовані угіддя припадає всього 58,3% усіх орендних платежів. У натуральній формі (продукцією) виплачується 39,9%, у відробітковій (послуги) – 1,8%. За даними Держстату України, у структурі сукупних ресурсів усі доходи від власності, в т.ч. від здачі в найм нерухомого майна становили у 2015 р. – 2,8%, у 2016 – 3,8%. Ці дані свідчать, що орендна плата за земельні паї не впливає на поліпшення добробуту сільських домогосподарств.

За даними вибіркового обстеження сільських домогосподарств, самооцінка рівня їх доходів протягом останнього року була такою: 6,6% – вважають, що вона була достатньою і вони робили заощадження; 43,3% –

¹ Серед опитаних 2885 сільських жителів та мешканців міст, у т.ч. 570 пенсіонерів, 2130 працюючих та майже 300 безробітних, що мешкають у 520 сільських і 25 міських населених пунктах [3, С. 6]

постійно відмовляли в найнеобхіднішому, крім харчів; 5,2% – не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування. Не вселяє оптимізму ситуація щодо очікування змін їх матеріального стану на наступні 12 місяців. Лише 6,9% – сподіваються на покращення, 49,8% вважають, що все залишиться без змін і для 41,2% вона погіршиться [12].

Не зважаючи на мораторій щодо купівлі-продажу розпайованих сільськогосподарських угідь, рух земельних паїв відбувається з різних підстав. За даними Мін'юсту України, станом на 01.01.2017 р. 1,5 млн громадян або 20% власників земельних паїв нотаріально посвідчили перехід прав власності на них. В основному угоди пов'язані з успадкуванням (92,5%), однак зафіксовано випадки дарування (6,1%), обміну (0,4%) та продажу (0,9%). За оцінками експертів кожен другий спадкоємець проживає в містах, витрачаючи кошти зароблені їх попередніми поколіннями на оплату товарів і послуг, поповнення міських бюджетів та розвиток інфраструктури міських територій.

Отже, українські селяни номінально володіючи найціннішим національним багатством, залишаються найбільш бідною верствою в суспільстві.

Висновки та перспективи подальших досліджень

1. Станом на початок 2017 р. селянами передано в оренду 16,5 млн га, або 60% від усіх розпайованих угідь. У першу чергу, орендні земельні відносини у нинішньому їх форматі призвели до збільшення площ землекористувань інтегрованих агроформувань (агрохолдингів) та не виправдали очікувань щодо суттєвого розвитку сімейних фермерських, особистих селянських господарств та розвитку інших малих і середніх форм підприємництва на селі, а відповідно, й збалансованого розвитку сільських територій. Не зважаючи на лідируючі позиції сировинного експортоорієнтованого аграрного сектора серед інших галузей економіки, селяни власники земельних паїв – найціннішого національного багатства, в пореформений період стали найбільш бідною верствою населення в Україні.

2. З метою радикального підвищення добробуту власників земельних паїв і диверсифікації доходів сільських домогосподарств, збалансованого розвитку сільських територій необхідно удосконалити систему державного регулювання орендних відносин шляхом:

а) запровадження механізму консолідації земельних паїв з метою формування оптимальних земельних масивів для збереження і розширеного відтворення родючості ґрунтів, створення технологічно придатних для обробітку земельних масивів;

б) усебічного заохочення фізичних осіб до створення об'єднань власників земельних паїв, що сприятиме посиленню базової складової – пропозиції на ринку оренди сільськогосподарських угідь та в установленні взаємовигідних «правил гри» з орендарями;

в) сформувати сучасні інституційні передумови для виведення «з тіні» окремих орендних угод, укладених без належної реєстрації в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, а також частини орендної плати за земельні паї;

3. Потребує подальшого науково-методичного супроводу діяльність територіальних громад під час інвентаризації земельних угідь. При цьому доцільно звернути увагу на стан монополізації локальних ринків оренди земельних паїв окремими вертикально інтегрованими структурами та пов'язаними з ними особами з метою розроблення ефективних механізмів їх запобігання в подальшому. Особливо актуальним є також урегулювання всього комплексу питань щодо правового режиму використання невитребуваних земельних паїв з урахуванням інтересів територіальної громади.

Література.

1. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2005. – 292 с.
2. Данкевич А. Є. Розвиток орендних земельних відносин / А. Є. Данкевич // Землевпорядний вісник. – 2015. – № 10. – С. 34–39.
3. Лупенко Ю.О., Хомаківська О.В. та ін. Результати опитування щодо моделей обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні / Ю.О. Лупенко, О.В. Хомаківська. – К. : ННЦ ІАЕ, 2018. – 52 с.
4. Малік М.Й. Оренда і орендні відносини / М.Й. Малік // Розвиток форм господарювання на селі / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : Урожай, 1993. – С. 163–175.
5. Новаковський Л.Я. Основні положення концепції розвитку земельної реформи в Україні / Л. Я. Новаковський, А. М. Третяк. – К. : Центр земельної реформи, 2000. – 96с.
6. Трансформація земельних відносин до ринкових умов. Матеріали одинадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 26-27 лютого 2009 року / Саблук П.Т., Федоров М.М., Месель-Веселяк В.Я., Хомаківська О.В. та ін. / [під заг. ред. П.Т. Саблука]. – Київ : ННЦ ІАЕ, 2009. – 115 с.
7. Хомаківська О.В. Орендні земельні відносини: досвід країн ЄС та вітчизняна практика / О.В. Хомаківська // Економіка і організація управління. – 2014. – № 1(17) – 2 (18). – С. 297–303;
8. Хомаківська О.В. Особливості регулювання орендної плати за землі державної власності / О.В. Хомаківська // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С. 49-58.
9. Орендні відносини в сільськогосподарському виробництві : монографія / [О. В. Шкільов, О. Ю. Єрмаков, В. А. Ярославський та ін.]; за ред. О. В. Шкільова. – Національний ун-т біоресурсів і природокористування України. – К. : Четверта хвиля, 2009. – 320 с.
10. Шибаніна О. В. Орендні земельні відносини: сучасний стан та основні напрями удосконалення / О. В. Шибаніна // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 7–13.

11. Регулювання аграрної сфери / О.М. Могильний. – Ужгород: ІВА, 2005. – С. 214–215.
12. Статистичний збірник «Самооцінка домогосподарств України своїх доходів (за даними вибіркового опитування у січні 2017 року)» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References.

1. Andriyчук, V.G. (2005), *Efektivnist dijajnosti aghrarnykh pidpryjemstv: teoriya, metodyka, analiz: monohrafija* [Efficiency of activity of agrarian enterprises: theory, methodology, analysis: monograph], KNEU, Kyiv, Ukraine.
2. Dankevich, A.E. (2015), “Development of Lease Land Relations”, *Land Management Bulletin*. Vol. 10. P. 34-39.
3. Lupenko, Yu.O. and Khodakivska, O.V. (2018), Rezuljtaty opytuvannja shhodo modelej obighu zemelj siljsjkgohospodarsjkgoho pryznachennja v Ukrajinі [Results of survey on agricultural land use patterns in Ukraine], NSC IAE, Kyiv, Ukraine.
4. Malik, M.Ya. (1993), “Rent and lease relations”, Rozvytok form hospodariuvannia na seli [Development of forms of management in the countryside], pp.163-175, Urozhaj, Kyiv, Ukraine.
5. Novakovskii, L.Ya. and Tretyak, A. M. (2000), *Osnovni polozhennja koncepciji rozvytku zemelnoji reformy v Ukrajinі* [The main provisions of the concept of land reform in Ukraine], Center for Land Reform, Kyiv, Ukraine.
6. Sabluk, P.T. Fedorov, M.M. Mesel-Veselyak, V.Ya. and Khodakivska, O.V. (2009), “Transformation of land relations to market conditions”, Materialy odyndatsiatykh richnykh zboriv Vseukrains'koho konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarynykiv [Materials of the eleventh annual meeting of the All-Ukrainian Congress of Scientists of Economists-Agrarians], 26-27 February, NSC IAE, Kyiv, Ukraine.
7. Khodakivska, O.V. (2014), “Rural land relations: EU experience and domestic practice”, *Economy and organization of management*, Vol. 1 (17) - 2 (18), pp. 297-303.
8. Khodakivska, O.V. (2016), “Features of regulation of rent for the land of state property”, *Economy of the agroindustrial complex*, Vol. 6, pp. 49-58.
9. Shkilov, O. V. Ermakov, A. Yu. and Yaroslavsky, V. A. (2009), *Orendni vidnosyny v siljsjkgohospodarsjkomu vyrobnyctvi : monohrafija* [Lease relations in agricultural production: monograph], Fourth wave, Kyiv, Ukraine.
10. Shebanina, O. (2011), “Rented land relations: the current state and main directions of improvement”, *Economy of the agroindustrial complex*, Vol. 7, pp. 7-13.
11. Mogilnyi, O.M. (2005), *Reguljuvannja aghrarnoji sfer y: monohrafija* [Regulation of agrarian sphere : monograph]. IBA, Uzhgorod, Ukraine.
12. State Statistics Service of Ukraine (2018), “Statistical collection "Self-assessment of Ukrainian households' income (according to a sample survey in January 2017)”, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 15 March 2018).

Стаття надійшла до редакції 20.05.2018 р.